

Pogányok között

Berend Nóra: A kereszténység kapujában. Zsidók, muszlimok és „pogányok” a középkori Magyar Királyságban. 1000 k – 1300 k. Attraktor, Máriabesnyő, 2012. 372 oldal

A szerző művében három nem keresztény etnikai csoport történetét tekinti át a Kárpát-medencében a magyarság 9. század végi honfoglalásától a 13. század végéig: a zsidóságot, a muszlimokat és a kunokét („pogányokét”). Ennek során arra keresi a választ, hogy ezek a közösségek milyen módon integrálódtak a Magyar Királyság társadalmába. A mű első felében általános képet kapunk a magyarság, illetve a Magyar Királyság 10–13. századi politikai viszonyairól. Ezt követi egy rövid kitekintés a nem keresztény csoportok korabeli európai megítélésére. Majd a szerző bemutatja, hogy a kérdéssel foglalkozó kutatók miképpen látták a Magyar Királyságban élő ezen csoportok jogi (87–122. old.), gazdasági, valamint társadalmi helyzetét (123–166. old.). A kötet végén arra keresi a választ, hogy a zsidók, a muszlimok és a kunok helyzete mennyiben változott meg a Magyar Királyságban belül a 13. század második felében.

A „mi” és az „idegenek” kérdését a Magyar Királyságban belül számos kiváló kutató elemezte már.¹ A zsidóság, a muszlimok és a

kunok Kárpát-medencei történelmének kutatása pedig már több évszázados múltra tekint vissza. Így a szerzőnek egyszerre kellett megfelelnie a korábban a témában állást foglaló kutatók által felállított magas mérceinek, és elkerülni a modern nemzettudati kategóriáknak a középkori fogalmakkal való divatos, de ahistorikus összekeverését.

A recenzált kötetet – illetve annak már egy évtizede megjelent angol nyelvű verzióját – mint olvasó azzal az elvárással vettem kézbe, hogy a szerzőnek az új analógiákra és esetleg új forrásokra épített koncepcióját a nem keresztény népeknek a Magyar Királyságon belüli integrációjára megismerjem. Mivel az írott források száma érdemben már aligha növelhető, a kérdés az volt, hogy a szerző miképpen tudja behelyezni a Kárpát-medencei folyamatokat az európai történeti és kultúrtörténeti összefüggések közé. Lehetséges-e olyan új analógiákat a kérdés vizsgálatába bevonni, amelyek révén a szerző novummal szolgálhat? A 20–21. századi viszonyok valóban csak ráirányítják a figyelmet a középkori kisebbségek kutatására, vagy egyben „ki is erőszakolják” a modern viszonyok középkori előzményeinek a megjelését? Valóban lehet részletesen vizsgálni ezen csoportok integrációjának kérdését? A kötet a kérdésekre választ adott.

Önmagában az a tény, hogy a Magyar Királyság területén a 11–13. században éltek zsidók, muszlimok és „pogányok”, automatikusan nem jelenti azt, hogy ezen csoportoknak a korabeli megítélését (integrációját, mindennapi életét stb.) érdemben lehetne vizsgálni. Ehhez ugyanis jelentős mennyiségű és az élet különböző területeire vonatkozó elbeszélő források szükségesek. Ezen csoportokról (vagy legalábbis a zsidóságról

idegenellenesség az Árpád-kori Magyarországon. Irodalomtörténeti Közlemények, 94. évf. (1990) 425–443. stb.

¹ Deér József: *A magyar nemzeti öntudat kialakulása. A Magyarságtudomány Tanulmányai 3.* Budapest, 1936.; Deér József: *Pogány magyarság, keresztény magyarság.* Budapest, 1938.; Mályusz Elemér: *A középkori magyar nemzetiségi politika. Századok, 78. évf. (1939) 257–294., 385–448.*; Mályusz Elemér: *Az egynyelvű ország. Századok, 75. évf. (1941) 113–139.*; Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem.* Budapest, 1984.²; Szűcs Jenő: *A magyar nemzeti tudat kialakulása.* Budapest, 1997.; Kristó Gyula: *Magyar öntudat és*

és a muszlimokról) – az adott korszakon belül – részletes makrovizsgálatot (esettanulmány) egyszerűen nem lehet elvégezni a források rendkívül gyér volta miatt („A magyarországi nem-keresztény közösségek mindennapi élete végérvényesen elvesztett...”) (10. old.) Magában a recenzált munkában is lépten-nyomon előfordul a források szinte teljes hiányának – már-már zavaróan gyakori – hangsúlyozása,² amely joggal vetheti fel az olvasóban a kérdést: lehet-e a szerző szándékának megfelelően vizsgálni olyan kérdést, amelyhez egyszerű-

en nincs – vagy legalábbis nincs elégséges mértékben – forrás? Ha pedig a források rendkívül gyér volta egy-egy kérdés megválaszolását nem teszi lehetővé, milyen analógiák felhasználásával érhetünk el mégis eredményt? Bár első pillanatra kétségtelenül kecsegtető lehetett az Ibériai-félszigeten tapasztaltaknak a Kárpát-medencei viszonyokkal való összevetése (148., vö. 227., 265. old.), de aligha lehet kételkedni abban, hogy az ottani keresztény–muszlim–zsidó együttélés alapvetően más gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok között ment végbe. Így nem csodálkozhat az olvasó, hogy bár a szerző egyik célja éppen a két „határvidék” összehasonlítása, néhány rövid említést leszámítva nem találunk a könyvben olyan adatokat, amelyek alapján az Ibériai-félszigeten és a Kárpát-medencében tapasztalt viszonyokat megkísérelte volna párhuzamba állítani. Ennek az összevetésnek az adott volna alapot, ha a Kárpát-medencében is léteztek volna a gazdasági és a kulturális életre számottevő hatást gyakorló zsidó és muszlim csoportok a vizsgált időszakban. Ilyenek azonban nem voltak.

A rendkívül gyér forrásanyaggal nyilván a szerző is szembesült, így a zsidóság és a muszlimok mellett a „pogányokat” – tulajdonképpen a kunokat – is bevonta vizsgálódásába. Ezek a csoportok azonban nem kezelhetők azonos módon. A 13. századig a zsidóság elenyészően kis részét tette ki a magyar társadalomnak. Ha a zsidóság egy néhány száz (!), legfeljebb ezer fős csoportot alkotott a 13. század végén, ahogy azt a szerző gondolja (66. old.),³ akkor a fő probléma nem a források töredékes volta (bizonyos forráscsoportok teljes hiánya), hanem az, hogy ezek a zsidó személyek a Magyar Királyság életére alig-alig gyakorolhattak olyan hatást, amely a kortárs szerzők „in-gerküszöbét” elérte volna. (Vö. 226., 259.

² „jóval kevesebb emlék áll rendelkezésünkre” (9. old.), „Végül még néhány szót az elsődleges források jellegéből adódó korlátokról” (9. old.), „a dokumentumok viszonylag csekély száma [...] a tárgyalt nem-keresztény csoportok többé-kevésbé »néma« volta. A XIII. századi források »bősége« még mindig összehasonlíthatatlan pl. a spanyol levéltárak zsidókról és muszlimokról szóló forrásainak gazdagságával” (9. old.), „a párhuzamos nem-keresztény tapasztalat szinte teljesen hiányzik” (10. old.), „A rendelkezésre álló adatok nem elegendőek ahhoz, hogy a fenti számokat akár megfelelően alátámasszuk, akár megcáfoljuk.” (65. old.), „a muszlimok számára viszont egyetlen kiváltságlevelet sem adtak ki” (94. old.), „Erre vonatkozóan semmilyen konkrét adat sincs” (96. old.), „a dokumentumok hiánya...” (100. old.), „Szinte semmit sem tudunk...” (100. old.), „semmilyen írásos nyoma sincs” (100. old.), „Nem maradt ránk egyetlen magyar rabbi döntése sem...” (101. old.), „Közvetlen forrásunk nincs a muszlim közösségen belüli joggyakorlatról” (102. old.), „az írott forrásoknak az a hiánya” (106. old.) „Lehetetlen megmondani, milyen mértékben ment át ez a törvény a gyakorlatba...” (126. old.), „a források csak villanásnyi bepillantást engednek...” (217. old.), „A források hiánya miatt nem kutatható...” (219. old.), „Semmit sem tudunk arról...” (227. old.), „Nincs adatunk...” (227. old.), „A nem-keresztények keresztényekre gyakorolt hatását szinte lehetetlen kimutatni.” (252. old.), „Nincs elég adatunk...” (256. old.), „Nem maradt fenn sem zsidók ábrázolása, sem öltözetük leírása a Magyar Királyságból ebből az időszakból.” (257. old.), „Semmilyen adatunk sincs arra vonatkozóan...” (259. old.) stb.

³ Vö. Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon*. I. Pozsony, 2012. 26., 73.

old.)⁴ Ha elfogadjuk a szerző feltevését, miszerint a Magyar Királyság lakosságának kevesebb mint 0,05% volt zsidó, meg is érthetjük a helyzetet (66., vö. 251. old.).⁵ Alig térhetett el ettől a pár ezres (2–15 000 fő) lélekszámú – eltérő csoportokból összeálló – muszlim lakosság helyzete (68. old.). Ezzel ellentétben a kunok – saját steppei gazdasági és kulturális örökségüknek köszönhetően – egy vertikálisan is tagolt több tízezer fős kun „társadalmat” alkottak a Kárpát-medencén belül (71. old.).

Nagyon zavaró, hogy a recenzált munka meg sem kísérelt a zsidóság, a muszlimok és a kunok Kárpát-medencei létét kelet-európai összefüggéseiben vizsgálni. A Kárpát-medencei viszonyok megértéséhez pedig a kelet-európai országok (Kijevi Rusz, Bolgár Cárság, Volgai Bulgár Fejedelemség, Bizánci Birodalom stb.) viszonyait érdemi vizsgálat nélkül elmellőzni nem lehet. A Kazár Kaganátus (65., 67–68., 143. old.), a Kijevi Rusz (125., 144., 145. old.), Lengyelország (127., 134. old.), a Bolgár Cárság (229. old.) vagy a Bizánci Birodalom (143., 144. old.) esetében aligha intézhető el néhány bekezdésben a területükön élő zsidó, muszlim vagy „pogány” (besenyő, úz, kun) csoportok. A távoli, nem egy esetben teljesen más gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok között létező 'együttélések' helyett nem lett volna célravezetőbb a régió országainak sajátosságait vizsgálat alá venni? E nélkül ugyanis aligha lehet válaszolni arra a kérdésre, hogy „a keveredés a feltételezett határ két oldalán élő népelemek között vajon eljutott-e arra a pontra, ahol már jobban hasonlítottak egymásra, mint saját társadalmakra”. (18. old.) Természetesen így például – hogy

mást ne mondjak – a kötetből szinte teljesen hiányzó orosz, bolgár vagy román nyelvű szakirodalmat is fel kellett volna használni.⁶ A zsidóságnak a rabszolga-⁷ és luxuscikk-kereskedelemben játszott szerepe kapcsán pedig megkerülhetetlen a kelet-európai (távolsági) kereskedelemre vonatkozó irodalom.⁸

A másik fő probléma a recenzált kötettel kapcsolatban éppen a feldolgozott szakirodalom terén jelentkezik. Be kell látnunk, hogy a csak magyar nyelven megjelenő tanulmányoknak – és nem egy esetben monográfiáknak – a tudomány nemzetközi véráramába való bekerülése bizony-bizony hosszú időt vesz igénybe. Ezt felismerve a szerző a témáját érintő magyar nyelvű szakirodalom szinte összes eredményét igyekezett a recenzált kötet 2001-ben megjelent angol nyelvű előzményébe beépíteni.⁹ Ezen angol nyelvű kötet magyar nyelven megjelent fordításában azonban már csak minimális mértékben egészítette ki a jegyzetap-

⁶ Vö. Spinei, Victor: *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*. Leiden–Boston, 2009. 361–433.

⁷ Vö. Kumorovitz L. Bernát: *Szent László vásár-törvénye és Kálmán király pecsétes cartulája*. In: *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. Szerk. Mezey László. Budapest, 1980. 85–89.; Kubinyi András: *A magyarországi zsidóság története a középkorban*. Soproni Szemle, 49. évf. (1995) 2–3.; Kubinyi András: *A zsidóság története a középkori Magyarországon*. In: *Magyarországi zsinagógák*. Főszerk. Gerő László. Budapest, 1989. 19.; Komoróczy: *A zsidók története Magyarországon*, 64., 67–68.

⁸ Nazmi, Ahmad: *Commercial relations between Arabs and Slavs. 9th-11th centuries*. Warszawa, 1998; Polgár Szabolcs: *Kelet-Európa és a nemzetközi kereskedelem a 8–10. században*. Szeged, 2006. (PhD, MS).

⁹ Berend, Nora: *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary c. 1000 – c. 1300*. Cambridge, 2001. Cambridge studies in medieval life and thought 50.

⁴ „nem voltak a zsidók és a muszlimok számára szervezett szentbeszéddek a XIII. században, és nem voltak zsidó–keresztény viták sem.” (226. old.); „az egyetlen ismert kísérlet, amikor egy zsidó férfit áttérésre akartak kényszeríteni, kudarcba fulladt” (259. old.)

⁵ Komoróczy: *A zsidók története Magyarországon*, 127., 133.

parátust és a bibliográfiát. (6. old.) Így azonban a recenzált munkából hiányzik az elmúlt egy évtizedben megjelent szinte valamennyi publikáció. Ez akkor, amikor a magyarországi etnikai csoportok történelmére vonatkozólag ez idő alatt nemcsak monografikus feldolgozások,¹⁰ de a zsidók,¹¹ a muszlimok¹² és a kunok¹³ esetében jelen-

¹⁰ Kristó Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest, 2003.; Horváth Ferenc: *A csengelei kunok ura és népe*. Budapest, 2001.; Zsoldos Attila: *Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig*. Debrecen, 1997. 164–179.

¹¹ *The World of the Khazars*. Ed. Peter B. Golden – Haggai Ben-Shammai – András Róna-Tas. Handbook of Oriental Studies 17. Leiden–Boston, 2007. Vö. Weisz Boglárka: *Zsidó kamaraispánok az Árpád-korban*. In: Tanulmányok a középkori magyar történelemről. Szerk. Homonnai Sarolta – Piti Ferenc – Tóth Ildikó. Szeged, 1999. 151–161.; Weisz Boglárka: *Zsidók a budai jogkönyvben*. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc. Szeged, 2000. 681–694.; *1100 éves együttélés. A magyar és magyarországi zsidóság a haza és a fejlődés szolgálatában*. Sajtó alá rend., szerk. Püspöki Nagy Péter. Budapest, 2001.; Shlomo J. Spitzer – Komoróczy Géza: *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig*. Hungaria Judaica, 16. Budapest, 2003.; Noonan, Thomas S.: *Nomads and Sedentarists in a Multi-Ethnic Empire: The Role of the Khazars in the Khazar Khaganate*. Archivum Eurasiae Medii Aevi, 15. évf. (2006/2007) 107–124.; Shapira, Dan D. Y.: *Notes on Early Jewish history in Eastern and Central Europe*. Archivum Eurasiae Medii Aevi, 15. évf. (2006/2007) 125–157.; Weisz Boglárka: *Kamaraispánok az Árpád-korban*. Turul, 83. évf. (2010) 79–87.

¹² DeWeese, Devin: *Islamization and Native Religion in the Golden Horde. Baba Tükles and Conversation to Islam in Historical and Epic Tradition*. University Park, 1994. 72–81.; Zimonyi István: *Volga Bulghars and Islam*. In: Bamberger Zentralasienstudien. Konferenzakten ESCAS IV Bamberg 8. – 12. Oktober 1991. Hrsg. Baldauf, I. – Friederich,

M. Berlin, 1994. 235–240. Megjelent még Zimonyi István: *Volga Bulghars and Islam*. In: Zimonyi István: *Medieval Nomads in Eastern Europe*. Florilegium magistrorum historiae archaeologiaeque Antiquitatis et Medii Aevi 16. București–Brăila, 2014. 35–40.; Zimonyi István: *Az iszlám és a középkori Kelet-Európa*. In: Térítés–megtérés. A világvallások terjedése Kelet-Európa népei között. Szerk. Balogh László – Kovács Szilvia. Magyar Őstörténeti Könyvtár 25. Budapest, 2009. 11–28.

¹³ Polgár Szabolcs: *Kötöny, kun fejedelem*. In: Tanulmányok a középkori magyar történelemről. Az I. Medieviztikai PhD-konferencia (Szeged, 1999. július 2.) előadásai. Szerk. Homonnai Sarolta – Piti Ferenc – Tóth Ildikó. Szeged, 1999. 91–102.; Galamb György: *Megjegyzések Querfurti Brúnó besenyők közötti térítési kísérletéhez*. In: Kárpát-medence és a steppe. Szerk. Márton Alfréd. Magyar Őstörténeti Könyvtár 14. Budapest, 2001. 181–185.; Horváth Ferenc: *A csengelei kunok ura és népe; The Turks*. I. Ed. Hasan Celâl Güzel – C. Cem Oğuz – Osman Karatay. Ankara, 2002.; Horváth Ferenc: *A kunok továbbra sem tángitanak. Csengel után újabb vezéri sírlelet Kiskunmajsáról*. Szeged, 15. évf. (2003) 87–91.; Horváth Ferenc: *Újabb kun vezéri sír leletei a Kiskunságból: Kiskunmajsa-Kuklis tanya*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 9. évf. (2003) 369–386.; Spinei, Victor: *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century*. Cluj Napoca, 2003.; Kovács Szilvia: *A Német Lovagrend és a kunok közötti fegyveres hódítás és térítés*. In: Fegyveres nomádok, nomád fegyverek. Szerk. Balogh László – Keller László. Magyar Őstörténeti Könyvtár 21. Budapest, 2004. 139–150.; Kovács, Szilvia: *Bortz, a Cuman chief in the 13th century*. Acta Orientalia Scientiarum Hungaricae, 58. évf. (2005) 255–266.; Vásáry, István: *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*. Cambridge, 2005.; Korobeinikov, Dimitri: *A broken mirror: the Kipçak world in the thirteenth century*. In: *The other Europe in the Middle Ages*. Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans. I. Ed. Curta, Florin with the assistance of Kovalev, Roman. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 2. Lei-

tős mennyiségű részletkutatás is publikálásra került, nehezen indokolható. Tudományos szempontból aligha védhető, hogy a szerző egy a magyar olvasóközönségnek szánt monográfia esetében az 'idő hiányával' (6. old.) magyarázza a feldolgozott szakirodalom több mint egy évtizednyi termésének – köztük a magyar nyelvű publikációknak – a figyelmen kívül hagyását.

Az általános problémák mellett néhány megjegyzést tennénk a kötetben szereplő állításokkal kapcsolatban is.

A szerző (Kun) Erzsébet magyar királlyal (†1290–95 k.) kapcsolatban megjegyzi, hogy annak egy pecsétjén felbukkanó – „a kunok császáranak leánya” – kitétel¹⁴ nem valós helyzetet örökített meg: „A »császári« leszármazás ötlete nem a kun büszkeségből eredt, a kunoknak nem is volt soha császáruk.” (278. old.) Ilyen sommásan azonban aligha lehet elintézni az egyébiránt nagyon érdekes kérdést. A kun törzsszövetség belső hatalmi viszonyaival kapcsolatban valóban kevés információval rendelkezünk. Azt azonban tudjuk, hogy a 13. században élt Bastij a *великий князь Половецкий* volt.¹⁵ Albericus pedig megemlíti, hogy Jonas kun fejedelem *qui videbatur esse maior in regibus Comanorum* 1241-ben halt meg Konstantinápoly közelében.¹⁶ Az 1223-ban meghalt Köncsek fia Jurij pedig *бе большие всихъ Половецъ*.¹⁷ Joinville pedig megemlíti a kunok főkirályát.¹⁸ Ha ehhez

den–Boston, 2008. 379–412.; Spinei, Victor: *Te Cuman bishopric – genesis and evolution*. In: *The other Europe in the Middle Ages*. Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans. I. Ed. Curta, Florin with the assistance of Kovalev, Roman. Leiden–Boston, 2008. 413–456.; Dall’aglio, Francesco: *The Military Alliance between the Cumans and Bulgaria from the Establishment of the Second Bulgarian Kingdom to the Mongol Invasion*. Archivum Eurasiae Medii Aevi, 16. évf. (2008/2009) 29–54.; Kovács Szilvia: *A kunok és a kereszténység*. In: *Térítés–megtérés. A világvallások terjedése Kelet-Európa népei között*. Szerk. Balogh László – Kovács Szilvia. Magyar Őstörténeti Könyvtár 25. Budapest, 2009. 109–128.; „Kun-kép”. *A magyarországi kunok hagyatéka. Tanulmányok Horváth Ferenc 60. születésnapja tiszteletére*. Szerk. Rosta Szabolcs. Kiskunfélegyháza, 2009.; Spinei, Victor: *Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 450–1450. 6. Leiden–Boston, 2009.; Kovács Szilvia: *A kunok házassági kapcsolatai a szomszédos uralkodóházakkal*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica, 128. évf. (2011) 84–100.; *Kunok és jászok 770 éve a Kárpát-medencében. A Jászkunság kutatása 2009*. Szerk. Bartha Júlia. Szolnok, 2011. stb. Vagy a recenzált munka megjelenése óta kiadott munkák: Mándoky Kongur István: *Kunok és magyarok*. Közzéteszi Molnár Ádám. Budapest, 2012.; Selmeczi László: *Kötöny népe Magyarországon*. Karcag, 2011.; Pálóczi Horváth András: *Keleti népek a középkori Magyarországon. Besenyők, úzok, kunok és jászok művelődéstörténeti emlékei*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae 2. Budapest–Piliscsaba, 2014.

¹⁴ Szabó Károly: *Kun László 1272–1290*. Budapest, 1886. a 132. oldalt követő tábla; Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Budapest, 1993. 18., 79–80., 282. Vö. Karácsonyi János: *Magyar Sibilla*. Turul, 37. évf. (1922–23) 10–13.; Jakubovich Emil: *Kun Erzsébet nőtestvére*. Turul, 37. évf. (1922–23) 25–27.

¹⁵ *Полное собрание русских летописей*. II. Санктпетербургъ 1908. 741. Vö. Kovács: *Bortz, a Cuman chief in the 13th century*, 59.; Kovács Szilvia: *A kunok története a mongol hódításig*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 29. Budapest, 2014. 120. 301 jz., 141.

¹⁶ *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum XXIII*. Edidit Georgius Heinrichus Pertz. Hannoverae, 1874. 950. Vásáry, István: *Cumans and Tatars*; Györffy György: *A magyarok keleti elemei*. Budapest, 1990. 266.

¹⁷ *Полное собрание русских летописей*. II. 740.; Kovács: *A kunok története a mongol hódításig*, 120.

¹⁸ *Histoire de Saint Louis* par Jean Sire de Joinville. Pudlié par M. Natalis de Wailly. Paris, 1868. 178.; Sinor, Denis: *Quelques*

hozzátesszük, hogy a kun fejedelmek közötti hierarchiáról több forrás is beszámol,¹⁹ megállapíthatjuk, hogy Erzsébet minden bizonnyal joggal tekinthette apját („*baptizatus est cum uxore et exercitu suo maximus dux Cumanorum*”²⁰; „*filie regis Cumanorum*”²¹) a kunok *imperatorának*, még ha nem is tudjuk megmondani, hogy milyen török címet takarhat a latin kifejezés.²² Sajnos úgy tűnik, hogy Erzsébet származásának kérdését újabb forrás(ok) előkerülése nélkül megoldani bajosan lehet.²³

A szerző az 1241–1242. évi tatárjárással hozza kapcsolatba a „nem hajt a tatár” mondást (32. old.), illetve a tatárjárás kifejezéssel kapcsolatban megjegyzi, hogy „Ezt a szót egyetlen más nomád támadásra sem használták...” (30. old.). Ez azonban félreértés. Az említett kifejezések az Oszmán Birodalom szövetségeseiként a 16–17. században a Kárpát-medencében számos alkalommal megforduló krími tatárookra értendők.²⁴

passages relatifs aux Comans, tirés des chroniques françaises de l'époque des croisades. In: Silver Jubilee Volume of the Zinbun-Kagaku-Kenyusyo. Kyoto, 1954. 371.; Györfly: *A magyarság keleti elemei*, 266–267.

¹⁹ Kovács: *Bortz, a Cuman chief in the 13th century*, 258–259.

²⁰ Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarországi történelmi földrajza*. IV. Budapest, 1998. 596.

²¹ Istványi Géza: *XIII. századi följegyzés IV. Bélának 1246-ban a tatárokhoz küldött követtségéről*. Századok, 72. évf. (1938) 271.

²² Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában*. Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 36. Budapest, 2005. 191.

²³ Vö. „Zeyhanus karissimus cognatus noster dux Cumanorum” (HO VIII 62); Györfly: *A magyarság keleti elemei*, 259.; Botka János: *A jogállás és a katonai szolgálat kapcsolata a kunok és jászok török hódítás előtti történetében*. Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve, 11. köt. (1996) 69.

²⁴ *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. XII. Anyagát gyűjtötte: Szabó T. Attila, Főszerk. Kósa Ferenc. Budapest–Kolozsvár, 2005. 990.;

A szerző kétségbe vonta, hogy az István ifjabb királynak az 1264. évben Syr Wullamnak való tartozásait felsoroló lista voltaképpen egy zsidó pénzemberre, Henel fia Wlurenre (Wyluinus, Wluelinus) vonatkozna (127–128. old.).²⁵ Zolnay kiváló tanulmányában azonban felhívta a figyelmet arra, hogy 1264-ben IV. Béla visszavette Henel fia Wluentól Komárom várát egy 800 márká értékű tartozás fejében akkor, amikor Syr Wullam szinte ezzel teljesen azonos összegű (749,5 márká) hitelt nyújtott (a királynak ki nem fizetett összegből?) a király fiának, aki ebből a pénzből igyekezett hivatkozott gyűjteni maga köré az apjával vívott – a fegyveres konfliktust is magában foglaló – küzdelemben.²⁶ Így a szerzőnek az az érve, hogy a Syr Wullam alak a Wluen (Welven, Velvin, Woluelin, Wölflin, Wölfel, Wluelinus, Wyluinus, Wluelinus)²⁷ név lejegyzéseként nem fogadható el, a számos hibás névalakot felvonultató forrás esetében²⁸ nem tekinthető perdöntőnek.

Az ún. I. és II. kun törvényt a kutatók elsöprő többsége eddig a 13. századra datálta.²⁹ A szerző azonban úgy vélte, hogy azon

Melegdi János: *Nem hajt a tatár!* Magyar Nyelv, 12. évf. (1916) 10–11.

²⁵ Vö. Weisz: *Zsidó kamaraispánok az Árpád-korban*, 157.

²⁶ Zolnay László: *István ifjabb király számadása 1264-ből*. Budapest Régiségei, 21. évf. (1964) 108–111. Vö. Komoróczy: *A zsidók története Magyarországon*, 164.; Szűcs: *A magyar nemzeti tudat kialakulása*, 117–118.; Scheiber Sándor: *Héber kódexmaradványok magyarországi kötetstáblákban. A középkori magyar zsidóság könyvkultúrája*. Budapest 1969, 112.; Zsoldos Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években*. História Könyvtár Monográfiák 24. Budapest, 2007. 40.

²⁷ Komoróczy: *A zsidók története Magyarországon*, 164.

²⁸ Zolnay: *István ifjabb király számadása 1264-ből*, 80.

²⁹ S. Kiss Erzsébet: *A királyi generális kongregáció kialakulásának történetéhez*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József

kutatóknak van igazuk,³⁰ akik a II. kun törvényt 18. századi hamisítványnak tartották (97–98., 140. old.). A szerzőnek két érve van: Johannaes de Amelio a 14. században csak az I. kun törvényt tartalmazó oklevelet találta meg az Assisiben őrzött pápai levéltárban, a II. kun törvényt tartalmazó oklevelet nem. A II. kun törvényt tartalmazó oklevélnek Bécsben jelenleg nem található meg az eredeti példánya, ami szintén azt bizonyítja, hogy ilyen példány nem is létezett, a róla készült 18. századi „másolat” volta képpen hamisítvány (99–100. old.). Ez a nézet szöges ellentétben áll a kun törvényekkel kapcsolatos jelenleg elfogadott véleményekkel, miszerint az ún. I. kun törvény a pápai legátus által a királyra kényszerített kötelezvény volt (1279. június 23.), amelyet a kancellária oklevél formájában adott ki azért, hogy az országos gyűlésen való megerősítéskor hivatkozási alapot teremtsen a (II.) kun törvény elfogadtatásához (1279. augusztus 10.).³¹ A szerzőnek az az érve, hogy mivel a II. kun törvénynek csak újkori másolata maradt fenn, ezért hamisítvány, aligha fogadható el. Ezen az alapon ugyanis – hogy csak egy példát említsek – Kézai Simon krónikáját – amelynek egyetlen ismert kézirata a 18. században elveszett, és a szö-

vege csak 18. századi másolatokban maradt fenn – szintén hamisnak kellene tekintelnünk, ami abszurd.³²

A szerző műve angol változatának legfőbb erénye az volt, hogy a magyar nyelvű szakirodalomban nyelvtudás hiányában eligazodni nem tudók számára angol nyelven összefoglalta annak eredményeit. Így a témában kevésbé járatosak számára hasznos kézikönyv lehet. A munka magyar változatának azonban már számos kiváló, a zsidók, a muszlimok és a kunok magyarországi történetét feldolgozó publikációval kell felvennie a versenyt. Ez pedig kétség kívül nehéz lesz.

BALOGH LÁSZLÓ

nominatae. Acta Historica, 39. évf. (1971) 35–36.; *Kun László emlékezete*. A bevezetőt írta, a forrásszövegeket válogatta és a jegyzeteket összeállította Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5. Szeged, 1994. 28–29.; Almási Tibor: *A tizenharmadik század története*. Budapest, 2000. 165–166.

³⁰ Kring Miklós: *Kun és jáász társadalmak a középkorban*. Századok, 66. évf. (1932).

³¹ Szűcs: *A magyar nemzeti tudat kialakulása*, 303–305.; Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*. II. Budapest, 1899. 2. javított kiadás 353–357.; vö. *Kun László emlékezete*, 28–29.; Kristó Gyula: *A magyar nemzet megszületése*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 12. Szeged, 1997. 237.; Botka János: *A jogállás és a katonai szolgálat kapcsolata*; Pálóczi Horváth: *Keleti népek a középkori Magyarországon*, 111–112.

³² Almási Tibor: *Kézai Simon*. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál – Makk Ferenc. Budapest, 1994. 348.; Domanovszky Sándor: *Kézai Simon mester krónikája*. Budapest, 1906. 8–18.; Anonymus: *A magyarok cselekedetei*. Ford. Veszprémi László. Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei*. Ford. Bollók János. Budapest. 1999. 155–157.